

Oponentský posudek diplomové práce předkládané k obhajobě Mgr. Terezou Kynčlovou (*Analýza Erbenovy Kytice v kontextu feministických literárních teorií*)

Mgr. Tereza Kynčlová se ve své diplomové práci záslužně zaměřila na zajímavé a důležité téma implicitní distribuce patriarchálních hodnot a genderových stereotypů v Erbenově sbírce *Kytice*. Opírá se přitom o kombinaci několika metod či kritických způsobů čtení, zejm. o feministické vzdorné čtení kánonu a obvyklých vzorců recepce, které jsou formativní pro procesy společenského vyjednávání genderu. Zkoumá také obvykle obtížně postřehnutelné procesy distribuce a ustavování hodnot skrze preferovaná čtení, způsoby interpelace čtenářů a čtenářek v procesu četby (problematika leckdy podprahové identifikace čtenářů/ek s jednáním postav a syžetem atp.). V rámci Althusserova pojmu ideologického (státního) aparátu, který v práci také zmiňuje, je to v tomto případě samozřejmě zejména prominentní instituce školy, kde intenzivně dochází k často ve všech důsledcích a rozměrech nereflektovaným procesům socializace a enkulturace již během rané školní docházky, jako to autorka připomíná.

Při konkrétní analýze sbírky si autorka velmi dobře všímá, jak jsou v textu opakovaně inscenovány tradiční patriarchální atributy ženství, ztotožněného s mateřstvím, mýtem krásy, bytím pro pohled, s domácí sférou, pasivitou a imobilitou (prostorovou, sociální, sexuální atd.), s imanencí a reprodukcí materiálních podmínek (oproti transcendenci a kreativitě připisované implicitně a kulturně mužství). Přidělování genderových rolí, identit a sociálních pozic, nastolování a udržování asymetrických mocenských vztahů se děje, jak si autorka diplomové práce všímá, také skrze exemplární příběhy trestu za porušení „daného“, „nadosobního“ řádu, který je – viděno (nejen) z pozic feminismu – zřetelně arbitrární, tj. společensky, z mužských pozic vytvářený a stvrzovaný ženami skrze jejich komplicitu a participaci na jeho strukturách a hodnotách. Právě neproblematické, nepodezřívavé odkazování literární vědy (Jakobson, Vodička, Mukařovský, Janáčková in Lehár, zčásti též Vaněk) na instituci přírodního a společenského řádu či osudu jako čehosi neměnného, daného, samo o sobě existujícího, nikoli z určitých pozic nastoleného, je jedním z důležitých bodů práce a její feministické kritiky. Onen „nezpochybnitelný“, „odvěký“ řád je nastaven tak, že nutí ženský subjekt k jeho porušení, které je vzápětí trestáno. Společenská povaha nastolení a udržování tohoto řádu přitom zůstává pro převážnou většinou české literární historie mimo záběr jejího pohledu, jak práce opakovaně zdůrazňuje a identifikuje jako největší potíž s Erbenovou Kyticí, resp. právě její odbornou i čtenářskou recepcí.

Autorka pracuje dobře s relevantní literaturou jak provenience literárněvědné (Jakobson, Mukařovský, Jirát, Thomas, Vaněk, Vojvodík), tak feministické (Fetterley, Showalter, Gilbert a Gubar, Kolodny, Moi, Pratt, Ruddick, Rich, Knotková, Kalivodová, Kiczková, Szapuová, Kalnická ad.). Funkčně a argumentačně přesvědčivě propojuje kritický postřeh Gilbert a Gubar o autorství jako instituce tradičně asociované s tvořivým mužstvím s pojednáním Ortner o spojování ženy s přírodním, pasivním, reprodukcijícím. Tímto způsobem autorka názorně ukazuje, jak je ženám, ztotožňovaným konvenčně s netvořícím řádem přírody, znesnadňován přístup a sebejistý pohyb ve sféře umění a literatury, která je kódována jako mužská. K této otázce se samozřejmě pojí i v práci připomínaný zásadní postřeh Beauvoir o mužství valorizovaném jako prostor transcendence a ženství odsouzenému do prostoru reprodukcijící imanence. (K tomu lze jen podotknout, že je to zároveň na druhou stranu právě sféra imanence, která se dostává v poslední době – v

návaznosti na myšlení Spinozy, Nietzscheho či Deleuze – do popření zájmu feministické kritiky, např. u Braidotti, Colebrook ad.) Co považuji za zvláště důležité je, že autorka opakovaně nastiňuje, jak je onen „neutrální“, „odvěký“, „nadosobní“ řád (přírody, společnosti, mravnosti atp.) konstruován ze zcela určitých pozic a jak je projevem strategií patriarchátu. Tato skutečnost je, jak autorka důrazně připomíná, o to závažnější, oč méně je v recepcích Erbenovy Kytice reflektována. Autorka také dobře postihuje, jak je tento patriarchátem nastavený řád podporován komplicitně a nevědomě i ženami samými v duchu Bourdieovy analýzy. Tento (kritikou nereflektovaný stav) pak také logicky vede k postřehům typu, že ženy se proti „odvěkému“ řádu nebouří (Dějiny české literatury II., Mukařovský a kol.), jak to autorka důvtipně rozkrývá.

Autorka též dobře vypichuje, že syžetově nastavené situace nenabízejí ženským postavám žádné řešení: rozhodne-li se žena v básni Vodník odejít od svého „vodního“ muže, stojí před bezvýhodnou volbou mezi vlastní svobodou a dítětem; stejnou realizací vlastní touhy či prostě svého rozhodnutí se do této situace také původně dostala (neuposlechnutí matky „nechoď dcero na jezero). Takovýto syžet též naznačuje, že jakékoli ženské autonomní jednání, vlastní rozhodnutí, aktivita a seberealizace nemají v takto rozvrženém patriarchálním světě prostor a jsou bez výjimky (v případě zmiňované básně nadvakrát) trestány. Stejně tak užitečně autorka v této souvislosti připomíná koncept sociálního mateřství Sary Ruddick, který byl-li by přítomný ve společenském vědomí a pokud by byl vnesen do fikčního světa Erbenových básní, řešil by některá z těchto bezvýhodných dilemat a „osudových“ tragedií – děti v básních Mateřidouška či právě básni Vodník by se nestávaly sirotky po skonu jejich matky, rodičovskou, pečovatelskou úlohu by mohl převzít otec a „osudová“ dilemata by nemusela nastávat. Z hlediska literární interpretace a historie lze přirozeně namítnout, že smyslem básní je poukázat na hlubší existenciální tragiku lidského jednání (jsme ponecháni v situacích, kdy všechny volby jsou špatné a vedou nevyhnutelně ke stejně tragickým důsledkům), to však nic nemění na situaci, jak je např. pro tento záměr užíváno motivů a situací, které opakují a stvrzují patriarchální genderové rozvržení, a co je nejpodstatnější a co autorka opakovaně zdůrazňuje, tento genderový rozměr zůstává v převažující české recepci naprosto nerozpoznán a o to účinněji také na vnímání genderových rolí a identit působí.

Dobře je také v práci upozorněno na feministickou kritiku Junga (u Annis Pratt): zatímco pro Junga mužské osvojování animy znamená scelení, dovršení komplexity vlastní osobnosti, animus přináší v ženském přijetí pouze negativní výsledky – společensky a psychologicky pro Junga nežádoucí pomužštění.

Pozitivní komentáře kvalit práce by bylo možné ještě rozhojnit, z důvodů úspory místa se však nyní krátce zaměřím na drobná opomenutí či potenciál dalšího rozšiřování, jak je v práci nalézám. V průběhu čtení práce se mi opakovaně vracel dojem, že samotná analýza je poněkud rozptýlena do různých pasáží, přítomna je zejm. na začátku práce a pak v relativně – v poměru k jiným částem práce – malém rozsahu na jejím konci. Vzhledem k teoretickým pasážím to pak působí poněkud disproporčně. Některé momenty práce se opakují, čtenář/ka má místy pocit, že čte druhý, třetí, čtvrtý úvod k pasážím, které mají teprve přijít. Některé rozsáhlejší pasáže sumarizující stav literatury k tématu souvisí s argumentem práce jen volně (tak má jistě zásadní smysl rekapitulovat možnosti konceptu vzdorného čtení, zatímco debata o kánonu, gynokritice a objevování ženské literární genealogie je na téma práce navázaná spíše implicitně a nepřímou). Na druhou stranu zcela chápu, že toto zevrubné představení je nezbytné pro to, aby byla zdůrazněna a postížena

komplexita a důsaznost dané problematiky, která se na první pohled může „laickému“ (tj. bohužel např. i běžně školenému českému literárnímu vědci) jevit jako nezřejmá, „ideologická“ atp.

Je zcela na místě, že autorka připomíná typologie fází vývoje ženského rukopisu u Elaine Showalter – imitace, protest (a obhajoba všeho, co psáno ženami), sebe-objevení (uvést by bylo možné též orientační, přehledovou typologii female, feminine, feminist od Toril Moi, která je jinak coby autorka v práci několikrát zmiňována). Zde lze zčásti myslím namítnout, že zmíněné fáze se neobjevují čistě chronologicky, nýbrž že mohou ko-existovat současně v rukopisu a subjektu jedné spisovatelky, jak to zčásti snad ukazují práce Němcové, Světlé, Novákové ad.

Autorka vhodně uvádí případy misogynní reprezentace ženství (jak je kriticky rozebírají např. Gilbert, Gubar, Knotková, Kalivodová) v podobě (arche)typu čarodějnice, ohyzdné drzé ženy, bláznivky atp., která je jako narušitelka řádu obávána a řádu vposled trestána. Tato negativní ohodnocení ženské, příp. mateřské subjektivity jsou feministickou analýzou vykládány jako protireakce vůči matce coby absolutní autority v raných fázích vývoje dítěte. V souvislosti s tématem ohrožujícího, pohlcujícího mateřství, z nějž je třeba se vymanit a které je potřeba symbolicky devalorizovat, lze také myslím dále odkázat na práce Julie Kristevy jako *Příběhy lásky* či *Stabat mater*, které tuto problematiku zasazují do ještě širšího psychoanalytického a sémiotického kontextu procesu konstituce a individuace subjektu (vstup do symbolického řádu, zapuzení chóry a řádu sémiotična atd.). Stejně tak Jiráťův *Majestát zákona*, tematizující nezralost autorského subjektu Kytice, jeho patologický vztah k ženám, směs fobických obav a obdivu, zbožnění (které zároveň ubírá ženám prostor pro vlastní aktivitu a autonomii) lze myslím vykládat nejen s Vojvodíkem v souvislosti s Bachofenovým konceptem matriarchátu či ohrožující, kastrující vaginy dentaty, ale také v souladu s Jiráťem v kristevovském duchu jako příznačně nedospělou utkvělou snahu o vymanění se z ohrožujícího, pohlcujícího chórického prostoru mateřství. V diskusi Erbenova pojmání mateřství nejsou také nijak výrazně využity postřehy Badinter týkající se historické dynamiky instituce mateřství. Stejně tak v rámci diskuse problému potlačování sexuality by mohly být vedle práce Kate Millet (*Sexual Politics*) i přístupy Germaine Greer (*Female Eunuch*) či práce o přeznačení a „objevení“ „jiné“ ženské sexuality a libidinální ekonomie, jak je podávají Héléne Cixous a Luce Irigaray.

Některé v práci podávané sumarizace nejsou domnívám se zcela přesné: Harold Bloom při vší problematičnosti svého pojetí kánonu jde trochu dále než jen k postřehům, že kanoničnost je dána zkouškou věků (pro Blooma je kanonické dílo takové, které je schopno vzbuzovat co největší počet – disparátních – interpretací). Stejně tak nelze jeho koncept úzkosti z vlivu redukovat na poplatnost patriarchálně falocentrickému pojetí oidipovského komplexu ve freudovské psychoanalýze (u Freuda přizpůsobení následuje po prvotní snaze o popření otce, zatímco u Blooma je tomu paradoxně naopak, nejprve dochází k prvotní nevyhnutelné závislosti a k přijetí, pak k vymezujícímu, individualizujícímu tvůrčímu přepsání).

Autorka vhodně připomíná, jak Jonathan Culler ve stati *Reading as a Woman* poukazuje na ambivalentní zadání, které v sobě úkol číst jako žena skrývá: daný požadavek jako by (esencialisticky) předpokládal, že je zde nějaká daná, ženská identita k dispozici; oproti tomu v něm lze ale zároveň číst to, že číst jako žena je de facto projektem, neboť příslušné kódy čtení oné zakryté, znepřístupněné zkušenosti musejí být teprve vytvořeny, objeveny, protože v patriarchálně fungující společnosti nejsou prostě dostupné nástroje na její uchopení a artikulaci. Autorka připomíná Cullerovo řešení: reflektovat existující převažující kódy v jejich konstruovanosti a

přepisovat je. K tomu však lze zároveň připojit, že ono přepsání a proměna, otevírání nových možností je však již inherentně uloženo v samém konceptu toho, že převažující způsoby čtení a prožívání identity jsou konstruované. Judith Butler v návaznosti na Derridu a Foucaulta upozorňuje, že rubem mince toho, že moc je všude a distribuuje se a utvrzuje skrze opakování a performování jednotlivými subjekty, je skutečnost, že každé opakování (podle Derridy) také zakládá posun, změnu významu a identity. Post-strukturální myšlení, mnohdy kritizované pro jednostranný determinismus, tak připomíná, a to je často přehlíženo, že subverze je paradoxně vložena do samotného mechanismu vykonávání moci (stejně tak jako je ovšem stvrzování moci uloženo do pokusů o její subverzi). Upozornění na tento mechanismus v práci, identifikující se jako poststrukturální, poněkud postrádám; nepoukazuje to však myslím ani tolik k nedostatkům práce jako spíše k tomu, jak obecně snadné je důsledně nezohledňovat všechny implikace poststrukturálního myšlení (což je myslím vidět i v současném post-poststrukturálním paradigmatu).

Pro celou diskusi k problematice kánonu by bylo bývalo pro potřeby práce vhodné užít pojetí Johna Guilloryho (vyšlo časopisecky česky), který kritizuje jak tradiční, konzervativní, mocenské pojetí kánonu, stejně jako snahu (založenou podle Guilloryho na naivní představě literárního díla coby reprezentace jak ve smyslu mimésis tak politického zastoupení) do kánonu inkorporovat další díla reprezentující zkušenost či identitu „marginálních“ skupin. Podle Guilloryho je potřeba na kánon pohlížet nikoli jako prostředek (spravedlivé či pokroucené) reprezentace určitých skupin, nýbrž jako na svého druhu jazyk, který udržuje v chodu určitou povahu společenské smlouvy a který strategicky distribuuje vybrané společenské hodnoty. Odkazování na Guilloryho by bylo vzhledem k zaměření práce snad užitečnější než polemické odkazování na Blooma (či Andersona, který řeší poněkud odlišnou problematiku kolektivních identit). Guilloryho přístup poměrně koncizně skrze Bourdieaův koncept symbolického kapitálu řeší problematiku v práci artikulovanou i (z Guilloryho pohledu falešná, neboť na konceptu reprezentace založená) dilemata mezi konzervativním vs. progresivním, expandujícím pojetím literárního kánonu. (Ve svých důsledcích je Guilloryho koncept ještě radikálnější, subverzivnější a pro feminismus použitelnější než slepé uličky vize rozšiřování kánonu.) Nevyužity zůstaly také některé tituly, které by bývaly práci dále argumentačně napomohly. Týká se to např. prací Brama Dijkstry, které jsou však pravda věnovány spíše výtvarnému umění 19. století (zejm. jeho konce), nicméně jeho kritická dekonstruktivní čtení obvyklých topoi a motivů (postavy víl, utonulých, zemřelých, chorobných, ohrožujících, Salome, medúzy atp.) by mohla být pro práci též využitelná. Necitována je také práce Alice Jedličkové *Adresát v komunikační perspektivě prózy* (relevantní pro naratologický pohled na modelování ideálního čtenáře/ky, stejně tak by mohly být použity práce U. Eka; ani jeden z přístupů však pravda nevyužívá genderové perspektivy). V práci daného tématu a zaměření by neměla chybět, pravda hůře dostupná a poměrně nová práce Marcina Filipowicze *Roditelky národů* (ta se zaměřuje na díla žen spisovatelek, avšak zabývá se i diskusí konceptů mateřství v 19. století atp.). Z prací Zdeňky Kalnické by se v souvislosti s Erbenovou *Kyticí* hodilo připomenout stěžejní motiv vody, která je genderově symbolicky silně zatěžkána – od Junga přes Bachelarda k Irigaray, která analyzuje například inspirativně analyzuje dvojznačnou fobii-fatální přitažlivost elementu vody v díle F. Nietzscheho, viz blíže in Kalnická *Třetí oko*. Nevyužit zůstal pojem Antonia Gramsciho hegemonie (rozvíjený a Ernesta Laclaua a Chantal Mouffe), zde by se hodil zejména ve smyslu určité panující výkladová hegemonie Erbenovy Kytice,

zakrývající, že jsou představitelné, legitimní, hodnotné, ba potřebné také odlišné způsoby čtení, např. právě ony feministické.

V práci lze místy najít i drobné formulační nepřesnosti, např. spojení „archetypy 19. století“ – v takovém případě by bylo namíště doplnit, že ani pro Junga neměly archetypy (časové, kulturně, historicky i individuálně) absolutní a neměnnou platnost (diskuse k této otázce v práci obsažena je, avšak na jiném místě). Stranou nechávám drobné překlepy v uvádění jmen (Moril Toi místo Toril Moi, Kate Miller místo Kate Millet, obé takto i v seznamu citované odborné literatury). Do rukopisu autorky se také místy promítá anglistické školení, srov. anglismy typu „emfáze v originále“ (namísto „zdůraznění v originále“) či překlad vazby „by default“ výrazem „defaultně“ namísto českého „implicitně“. Citace z Terry Eagletona (práce mimochodem nevyužívá studie Mary Eagleton, která se intenzivně zabývá výzkumem genderu a literárních reprezentací) pocházejí z (původního) anglického vydání jeho příručky o literární teorii, nikoli z vydání českého (v překladu Petra Onuferu).

Závěrem chci zdůraznit, že uvedená kritická podotknutí nejsou nijak zásadního charakteru a práci samu o sobě považuji za nadprůměrně kvalitní. K závěrečné obhajobě práci doporučuji, navrhuji hodnocení ve výši 9 bodů a doporučil bych, aby práce byla dále využita nejen pro procesy příprav učebních osnov na základních školách, ale aby byla v patřičně upravené, koncizní a krácené podobě publikována v odborném recenzovaném periodiku, např. typu *Česká literatura*.

V Praze dne 16. června 2009

Mgr. Jan Matonoha, M.Phil., Ph.D.